

Ліна Медовкіна

В. Біднов та його дослідження церковних дзвонів

Присвячено аналізу змісту та місцю в історіографії одного з цікавих досліджень, яке свого часу здійснив відомий український вчений, фахівець з церковної історії – Василь Біднов. Його праця «Дзвони» окреслює історію вжитку дзвонів у європейських народів, що з часом стає на традицією скликання пастви до молитви і використовується як католицькою, так і православною церквою.

Ключові слова: В. Біднов, дзвони, било, клепало, церковна історія, історіографія

Питання виявлення та дослідження церковних старожитностей були надзвичайно актуальними наприкінці ХІХ ст. – протягом першої чверті ХХ ст. Цьому сприяла активна діяльність наукових товариств, часописів та окремих дослідників. Із заснуванням Української академії наук та її структурних підрозділів – кафедр церковної історії й візантинознавства, розпочата праця продовжилася. Однак, вже наприкінці 1920-х років у зв'язку з репресіями проти вчених старої академічної наукової школи, передчасною смертю багатьох з них цей напрям наукових досліджень майже був знищений. Деяким вченим вдалося емігрувати за кордон і там продовжити свою діяльність, результати якої нині є дуже важливими, бо відроджується дослідження питань загальної історії церкви, взаємостосунків церкви та держави в радянські часи, біографічні студії, присвячені діяльності окремих представників духовенства, а також пам'яток сакрального мистецтва. Саме у зв'язку з цим звернення до наукової спадщини істориків минулого є надзвичайно актуальним та необхідним.

Перш за все, треба звернути увагу на одну з маловідомих праць знаного дослідника питань історії церкви Василя Олексійовича Біднова (1874–193) – «Дзвони. Короткі історичні відомості»¹. Ця праця була написана та видана вченим у 1931 р. в еміграції, оскільки життєві обставини змусили його ще у 1920 р. покинути територію України та опинитися на теренах Польщі², а згодом і Чехословаччини. Вона є однією з небагатьох розвідок узагальнюючого характеру, присвячених історії виникнення та вжитку церковних дзвонів. Виявлена історіографія³ цього питання доводить, що поодинокі дослідники в основному приділяли увагу окремим дзвонам, історії їхньої появи та побутування, технічним характеристикам чи мистецькій майстерності ливарників, які їх створили⁴. Натомість спробу ґрунтового, комплексного історичного дослідження здійснив лише В. Біднов.

Попри незначний обсяг згаданої праці, вчений підійшов до вирішення своїх дослідницьких завдань досить сумлінно. Перш за все, він звернувся до питань часу появи перших дзвонів, їхньої форми та призначення. Автор зазначив, що у перші три віки існування християнської церкви, поки вона перебувала під заборонаю, об'єктивно не могло існувати будь-якого приладдя для скликання віруючих для спільної молитви. Для цього використовували так звані лаосинакти⁵, які обходили будинки та повідомляли віруючих про богослужіння. З часом почали застосовувати з цією метою спеціальне приладдя, з дерева або металу, по якому стукали палицею чи молотком. У болгарській, сербській, давньоруській мовах для означення цього приладдя використовували два слова: «било» та «клепало». В. Біднов за джерелами відстежив особливості вживання першого та другого термінів й прояснив, що «било» являло собою дерев'яну дошку з явора і могло бути як «великим», так і «малим»; «клепалом» називали металеву платівку чи обруч, які при ударах давали більш гучні звуки. Греки частіше використовували «била», а українці й московіти – «клепала»⁶.

Посилаючись на літературу, В. Біднов писав, що дзвони більш звиклі для нас форми з'явилися у Західній Європі десь у першій половині V ст. Їхня поява пов'язана з діяльністю св. Павлина, єпископа м. Ноли, що в Кампанії. Він також переказав легенду, яка пояснювала появу саме такої, схожої на голівки польових дзвоників, форми. Що ж до призначення європейських дзвонів, то дослідник наголосив на тому, що в Скандинавії їх вішали на шию деяким ідолам, у Македонії – підвішували на поховальні колесниці, греки та римляни використовували їх для означення початку торгів, відкриття терм, а також в церемоніях на честь Прозерпини, Діоніса, Цибели тощо⁷. Нарешті, із затвердженням християнства в Європі дзвони почали використовувати для скликання до храму, а також для присяги. З IX ст. вже вирізняли дзвони збиті та відлиті. Останні отримали найбільше поширення, оскільки були кращими та гучнішими. Однак дзвони переважно використовувала західна церква. На теренах Візантійської імперії вони проіснували недовго: від хрестових походів XIII ст. до падіння Константинополя та встановлення влади турків у середині XV ст., коли вживання дзвонів взагалі було заборонене.

На землі Русі дзвони прийшли, найправдоподібніше, від німців (а може норманів), про що, на думку В. Біднова, свідчила співзвучність німецької та руської назв: «die Glocke» – «колокол»⁸. Точних вказівок про час появи дзвонів немає, але одна з перших згадок міститься у Новгородському літописі і датується 1066 р. Щодо інших письмових свідчень про вживання дзвонів на Русі, вчений згадав про їхнє існування при князівській церкві

у Новгород-Сіверську у 1146 р., у Володимирі на Клязмі в 1172 р., у Києві часів походу Ігоря, в землях Галицько-Волинського князівства за часів правління князів Данила та Василька Романовичів. З XVII ст., як зазначав історик, в Україні (у Софійському соборі та Києво-Печерській лаврі) існували такі дзвони, які своєю красою, звучанням та розмірами дивували іноземних мандрівників⁹.

Описуючи дзвони, які виготовляли українські майстри, В. Біднов докладно зупинився на їхньому оздобленні. Якщо західноєвропейські дзвони вирізнялися тим, що їх зазвичай прикрашали написами та надавали їм імена святих¹⁰, то на українських дзвонах «робилися різні написи та малюнки»¹¹. Найчастіше в цих написах зазначалося, як писав дослідник, «хто жертвував дзвона, до якої церкви, коли вилито дзвона та яку він має вагу»¹². Одночасно з написами на дзвонах можна було знайти образи святих, герби замовників чи фундаторів, орнаменти, а також вірші. Єдиним у своєму роді, як писав В. Біднов, посилаючись на доповідь чернігівського дослідника Б. Пилипенка, був відлтий 1699 р. майстром Карпом Балашевичем дзвін «Голуб». Цей унікальний витвір українського лудвисарського мистецтва був прикрашений не лише багатим рослинним орнаментом та гербом мецената, але й портретом ктитора, яким був гетьман Іван Мазепа¹³. Історик з боєм писав про те, що дзвін, так само, як і багато інших, загинув внаслідок політики більшовиків, які «останніми роками нищать всі церковні дзвони, не вважаючи ні на їх мистецьку вартість, ані на історичне значення»¹⁴.

Щодо ваги виявлених дослідником дзвонів та їхньої кількості, В. Біднов, покликаючись на джерела, писав, що вага могла бути різною, так само, як і розмір. Наприклад, у Святомиколаївському Гадяцькому монастирі був дзвін, відлтий гадяцьким полковником М. Бороховичем. Він важив «49 пудів та 15 фунтів». Коли він розбився, гадяцький полковий обозний Василь Биковський перелив його, додавши ще «17 пудів 25 фунтів»¹⁵. Але прикладом дзвону надзвичайних розмірів В. Біднов вважав московський «Цар-Дзвін» («Царь-Колокол»), що важив «4329 центнерів» і був відлтий у 1734 р. Михайлом Монторіним. Відносно кількості дзвонів, які могли бути на дзвіницях монастирів та окремих соборів, історик зазначив, що обмежень не існувало. Зокрема, на одній з лаврських дзвіниць у середині XVII ст. було 5 великих та малих дзвонів, у Коломні на соборній дзвіниці – 12, у Київському Видубицькому монастирі – 6, у Гадяцькому Миколаївському – 9 дзвонів.

Описуючи наявні назви дзвонів, які існували свого часу в українських землях, В. Біднов звернув увагу на те, що ці назви походили не лише від імен святих («St. Katarina», «St. Barbara»), меценатів («Antistes Sebran-

duš»), властивостей самого дзвону («Pretiosa», «Maxima») або призначення («Aniol PańSKI»), як це було в країнах Європи¹⁶, але й від міста чи події (як наприклад, дзвін «Кизикермен», названий на честь взяття українськими козаками турецьких фортець 1695 р.), від днів та часу, коли дзвін вживався («Успенський», «Постовий», «Суботник», «Буденний» та ін.). Найбільш поширеними назвами все ж таки слід було вважати імена, надані від прізвищ жертводавців¹⁷.

Наприкінці статті автор приділив увагу сучасним йому подіям, пов'язаним з відлиттям та встановленням дзвонів. Йшлося про п'ять дзвонів, які стали даром Православної церкви Другої Речі Посполитої Православної церкві Японії. Ці дзвони були виготовлені для вжитку православних японців замість загиблих 1925 р. під час землетрусу в Токіо.

Отже, проаналізувавши основні положення праці В. Біднова, можна твердити, що, з одного боку, вона стала першим нарисом, який узагальнено подав історію появи та побутування дзвонів як таких, а з іншого – стала своєрідною точкою відліку для інших дослідників, які вже докладніше досліджували окремі збережені екземпляри художнього литва в Україні. Крім того, що працю варто було би використати й для написання узагальнюючого дослідження з історії дзвонів від часів Русі до сьогодення.

¹ Біднов В. Дзвони. Короткі історичні відомості. – Варшава: Друкарня Синодальна, 1931.

² Уляновський В. І. В. О. Біднов // Український історичний журнал. – 1992. – № 10/11. – С. 86.

³ Ковалевська О. Третя (неопублікована) частина збірника «Мазепа» в контексті діяльності наукових центрів української еміграції 1939–1949 рр. // Ковалевська О. Збірник «Мазепа»: реконструкція видавничого проекту 1939–1949 років. – К.: Темпора, 2011. – С. 22–23.

⁴ Пилипенко Б. Мазепин дзвін // Україна. – 1930. – Т. 7/9. – Кн. 42. – С. 196–198; Крупницький Б. Дзвін з образом Мазепи // Ковалевська О. Збірник «Мазепа»: реконструкція видавничого проекту 1939–1949 років. – К.: Темпора, 2011. – С. 130; Оглоблин О. Мазепин дзвін // Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. – К., 2001. – С. 339–340; Жолтовський П. М. Художнє лиття на Україні. – К.: Наукова думка, 1973; Свєрбигуз В. Дзвін Мазепи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/82657>; Сребродольський Б. Таємниця Мазепиного дзвону / Міст (Канада, США). – 2002. – 7 берез.

⁵ Біднов В. Дзвони... – С. 1.

⁶ Там само. – С. 2–3.

⁷ Там само. – С. 5.

⁸ Там само. – С. 10.

⁹ Там само. – С. 12.

¹⁰ Там само. – С. 8.

¹¹ Там само. – С. 13.

¹² Там само.

¹³ Ковалевська О. Третя (неопублікована) частина збірника «Мазепа»... – С. 22–23.

¹⁴ Біднов В. Дзвони... – С. 21.

¹⁵ Там само. – С. 18.

¹⁶ Там само. – С. 8.

¹⁷ Там само. – С. 18.

SUMMARY

Lina Medovkina

V. Bidnov and his research of church bells

The content and the place of one of the most interesting research in historiography, which was made by the famous Ukrainian scientist and expert on church history – Vasyl Bidnov are analyzed. His work «The Bells» was devoted to the history of the use of bells by European nations, that eventually became the tradition of the convocation of the congregation to prayer and is used by both Catholic and Orthodox church.

Keywords: V. Bidnov, bells, bylo, klepalo, church history, historiography